অধ্যায়-৭ দেহ-মনৰ সম্পৰ্ক

অধ্যায় গাঁথনি

৭.১ উদ্দেশ্য
৭.২ পৰিচয়
৭.৩ দেহ-মন সম্পৰ্কে ডেকার্টৰ ধাৰণা
৭.৩.১ পাৰস্পৰিক ক্ৰিয়াবাদ
৭.৪ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
৭.৫ অধিক জানিবলৈ
৭.৬ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান
৭.৭ আৰ্হি প্ৰশ্ন

৭.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি —

- দেহ-মন সম্বন্ধে ডেকার্টৰ ধাৰণা ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব,
- পাৰস্পৰিক ক্ৰিয়াবাদ সম্পৰ্কে ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব।

৭.২ পৰিচয়

এই অধ্যায়টিয়ে দেহ-মন সম্বন্ধে বিভিন্ন দাৰ্শনিকসকলে আগবঢ়োৱা ধাৰণাবোৰৰ লগত আপোনাক পৰিচিত কৰাব। ইয়াত আমি ডেকার্টৰ পাৰস্পৰিক ক্ৰিয়াবাদ, স্পি'নোজাৰ সমান্তৰালবাদ, লাইব্‌নিৎজৰ পূৰ্বপ্ৰতিস্থিত সামঞ্জস্যবাদ, লাইব্‌নিৎজৰ ধাৰণাৰ ওপৰত ৰাছেলৰ মতামত আৰু ষ্ট্ৰ'ছনৰ দেহ-মনৰ ধাৰণাৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিম।

৭.৩ দেহ-মন সম্পৰ্কে ডেকার্টৰ ধাৰণা

ডেকার্টৰ দেহ-মন সম্পৰ্কীয় ধাৰণা তেওঁ স্ব-আৰোপিত সন্দেহৰ পৰা অনিবাৰ্য ভাৱে নিঃসৃত হৈছে আৰু এই স্ব-আৰোপিত সন্দেহেই হৈছে তেওঁৰ দৰ্শনৰ পথ প্ৰদৰ্শক। বুদ্ধিবাদী দাৰ্শনিক হিচাপে তেওঁ মত পোষণ কৰে যে দেহ আৰু মন দুটা স্বতন্ত্ৰ দ্ৰব্য। দেহ-মন সম্পৰ্কে আমি বিভিন্ন ধাৰণা পাওঁ, যেনেঃ উপলক্ষবাদ, স্পি'নোজৰ সমান্তৰালবাদ, লাইব্‌নিৎজৰ পূৰ্বপ্ৰতিস্থিত সামঞ্জস্যবাদ আৰু বাৰ্কলিৰ আত্মগত ভাববাদ, ইত্যাদি। আধুনিক দৰ্শনত এই সমস্যাটো ভিন্ন ধৰণে দৃঢ়ভাৱে আলোচিত হৈছে।

এতিয়া দেহ-মন সম্পৰ্কে ডেকার্টৰ দার্শনিক ধাৰণা আলোচনা কৰিম। ডেকার্ট আছিল এজন দ্বৈতবাদী, কাৰণ তেওঁ জ্ঞানক ধাৰণা (Idea) আৰু বস্তুগত ধাৰণা (Ideas of things) এই দুভাগত ভাগ কৰিছিল। দর্শনৰ ইতিহাসত দার্শনিক ল'কে প্ৰথমে জ্ঞানক দ্বৈত ভাগত ভাগ কৰিছিল আৰু ডেকার্টে তেওঁক অনুসৰণ কৰিছিল। বার্কলিয়ে এই দ্বৈত ধাৰণাক সমালোচনা কৰিছিল। আনকি বার্কলিয়ে ল'কৰ মুখ্য আৰু গৌণ গুণৰ ধাৰণাকো অস্বীকাৰ কৰিছিল। এতিয়া আমি ডেকার্টৰ পাৰস্পৰিক ক্ৰিয়াবাদৰ ওপৰত মনোনিবেশ কৰিম।

জন ল'ক ঃ (১৬৩২-১৭০৪) ইংৰাজ দার্শনিক। অভিজ্ঞতাবাদৰ মূল প্ৰবর্তক। তেওঁৰ মতে অভিজ্ঞতাই হ'ল জ্ঞানৰ উৎস।

৭.৩.১ পাৰস্পৰিক ক্ৰিয়াবাদ

দ্বৈতবাদী হিচাপে ডেকার্টে কয় যে মনৰ যিহেতু চেতনা আছে গতিকে ইয়াক বিস্তৃতিৰ প্ৰয়োজন নাই। একেদৰে ভৌতিক দেহৰ যিহেতু বিস্তৃতি আছে, গতিকে তাত চেতনাৰ প্ৰয়োজন নাই। গতিকে দেহ আৰু মন দুটা স্বতন্ত্ৰ, স্বনির্ভৰশীল দ্ৰব্য।

মানব দেহত ভৌতিক শৰীৰ আৰু মন দুয়োটাই আছে। মানব দেহক এটা যন্ত্ৰৰ লগত তুলনা কৰা হৈছে। যেনেকৈ এটা যন্ত্ৰ শক্তিৰে চালিত হয়, ঠিক তেনেকৈ মানব দেহটোও হৃদপিণ্ডত উৎপাদিত শক্তিৰে চালিত হয়। দৈহিক যন্ত্ৰটোত কিছুমান প্ৰয়োজনীয় অঙ্গ বিকল হ'লেই মৃত্যু ঘটে। দেহ-মনৰ বাহিৰেও ঈশ্বৰে তেওঁৰ সৃষ্ট মানব দেহটোত অতিৰিক্তভাৱে আত্মাক সংযোজন কৰিছে আৰু সেয়েহে ক'ব পাৰি যে শৰীৰ আৰু আত্মাৰ মাজত কোনো প্ৰকৃত সম্পৰ্ক নাই। সিহঁত হৈছে এটা আনটোৰ সম্পূৰ্ণ বিপৰীত। এই দেহ-মনৰ সম্পৰ্কক এজন পৰিচালক (Pilot) আৰু তেওঁৰ যন্ত্ৰৰ লগত তুলনা কৰিব পাৰি।

যদিও আমি দেহ-মনৰ কোনো সম্পৰ্ক নাই বুলি ভাবিছো, তথাপি ক'ৰবাত, কোনো এটা পর্যায়ত সিহঁতৰ মাজত সম্পৰ্ক নিৰীক্ষণ কৰো। এই ক্ষেত্ৰত ডেকার্টে দেহ আৰু মনৰ মাজত পাৰস্পৰিক ক্ৰিয়াবাদৰ উল্লেখ কৰিছে। পাৰস্পৰিক ক্ৰিয়াবাদৰ ক্ষেত্ৰত ভৌতিক দেহৰ ক্ৰিয়াসমূহ কেতিয়াবা মনৰ দ্বাৰা আৰু কেতিয়াবা মনৰ ক্ৰিয়াসমূহ প্ৰভাৱান্বিত হয়। উদাহৰণ স্বৰূপে, যদিও ইন্দ্ৰিয় প্ৰত্যক্ষ, কল্পনা, স্মৃতি আৰু মননশীলতা (Act of remembering)ক মানসিক ক্ৰিয়া হিচাপে বিবেচনা কৰা হয় তথাপি এই ক্ৰিয়াবোৰে ভৌতিক বস্তুকো নির্দেশ কৰে। সেইদৰে শাৰীৰিক ক্ৰিয়া, যেনে - খোৱা, খেলা, কাম কৰা আদি ক্ৰিয়াই মানসিক ক্ৰিয়াকে নির্দেশ কৰে। উদাহৰণ হিচাপে আমি যেতিয়া লিখি থাকো তেতিয়া তাত আমাৰ শৰীৰটোৰ লগতে আমাৰ চিন্তা শক্তিয়ো সমানেই জড়িত হৈ থাকে। সেয়ে ক'ব পাৰি যে মন আৰু দেহে এটাই আনটোৰ ওপৰত ক্ৰিয়া কৰে। শৰীৰক বাদ দি মানসিক ক্ৰিয়া বা মনক বাদ দি শাৰীৰিক ক্ৰিয়া সম্ভৱ নহয়। দুয়োটাৰে মাজত আন্তৰিক সম্পৰ্ক আছে; কিন্তু ডেকার্টে দ্বৈতবাদৰ পৰিসীমাৰ ভিতৰত এই সম্পৰ্ক স্পষ্টভাৱে ব্যাখ্যা কৰিব পৰা নাই। তেওঁ দেহ আৰু মনক একে বুলি স্বীকাৰ নকৰিবলৈ সতর্ক কৰিছে। আনহাতে দেহ-মনৰ নিবিড়ৰ সম্পৰ্কক

যদি স্বীকাৰ কৰা হয়, তেনেস্থলতো ডেকার্টে কৈছে যে দেহ (বিস্তৃতি) আৰু মন (চেতনা) গঠনত একে হ'লেও (Unity of composition), সিহঁত স্বৰূপত একে নহয়। গতিকে দেহ-মনৰ সম্বন্ধক দুটা পদার্থৰ সংমিশ্রণৰ লগত তুলনা কৰিব নোৱাৰি। ডেকার্টে দেখুৱাইছে যে যদিও চিন্তা ইন্দ্রিয়ৰ (Sense organ) দ্বাৰা প্রভাৱান্বিত হয়, তথাপিও চিন্তা কিন্তু ইন্দ্রিয়ৰ দ্বাৰা উৎপন্ন নহয়। ইন্দ্রিয় সংবেদন, অনুভূতি, ৰুচি, ইত্যাদি ইন্দ্রিয়ৰ লগত জড়িত হ'লেও সিহঁতৰ উৎস হৈছে আত্মা। ডেকার্টেৰ মতে দেহ আৰু মন পৃথক হোৱা স্বত্বেও সিহঁতৰ মাজত সংযোগ সম্ভৱ আৰু এই সংযোগ ঈশ্বৰৰ দ্বাৰা সৃষ্ট। তেঁও দেহ আৰু মনক এটাক আনটোৰ কাৰণ বুলি ক'ব নোখোজে। অৱশ্যে কেতিয়াবা তেওঁ সিহঁতৰ মাজত কার্যকৰণ সম্পর্ক স্বীকাৰ নকৰাও নহয়। যদিও আত্মাৰ দেহৰ লগত সংযোগ ঘটে, তথাপি ইয়াৰ প্রকৃত অৱস্থান হৈছে মগজুত থকা শীর্ষ বা পায়েনিয়েল গ্রন্থি (Pineal gland)। এই গ্রন্থি হৈছে মগজুৰ অবিছিন্ন অংগ। দৈহিক সঞ্চাৰে স্নায়ুত থকা জান্তব পদার্থক উত্তেজিত কৰে আৰু এই উত্তেজনাই ভৌতিক বস্তু সম্পর্কে সংবেদনৰ সৃষ্টি কৰি মগজুত থকা শীর্ষ গ্রন্থিলৈ প্রেৰণ কৰে আৰু এইদৰে মগজুত সংবেদনৰ উৎপত্তি হয়। ঠিক সেইদৰে আত্মায়ো এই গ্রন্থিক চালিত কৰে আৰু চালিকা শক্তি জান্তব পদার্থলৈ (Animal Spirit) পৰিবর্তিত হয় আৰু সিহঁতৰ দ্বাৰা উৎপাদিত এই চালিকা শক্তিয়ে স্নায়ু আৰু মাংসপেশীক সঞ্চালন কৰে। এই ক্ষেত্রত দেহ-মনৰ সম্পর্ক হৈছে কার্য-কাৰণযুক্ত আৰু এই সম্পর্ক সম্ভৱ হৈছে দেহৰ শীর্ষ গ্রন্থি (Pineal gland) মাধ্যমত। দেহ আৰু মনৰ মাজত হোৱা পাৰস্পৰিক ক্রিয়া-প্রতিক্রিয়া কেনেকৈ সম্ভৱ হ'ব পাৰে, তাক ব্যাখ্যা কৰাত ডেকার্টে বিফল হৈছে। এইখিনিতে আন এটা দ্বৈতবাদী ধাৰণা উপবস্তুবাদ আলোচনা কৰা সমীচীন হ'ব।

পাইনিয়েল গ্রন্থিঃ মূৰৰ লাওখোলাৰ পিচফালে অৱস্থিত এবিধ সৰু গ্রন্থি যিয়ে স্তন্যপায়ী ৰস উৎপন্ন কৰে।

উপবস্তুবাদ এটা দ্বৈত ধাৰণা আৰু ই কয় যে মন দেহৰ পৰা সম্পূর্ণ পৃথক। এই মতানুসাৰে মনে কেতিয়াবা কেতিয়াবা নিত্যান্তভাৱে দেহৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে। গতিকে মানসিক ক্রিয়াবোৰ হৈছে দেহত হোৱা ক্রিয়াৰ ফল স্বৰূপ কিন্তু মনে দেহক প্রভাৱান্বিত কৰিবলৈ সম্পূর্ণ অপাৰগ। গতিকে দেখা গৈছে যে পাৰস্পৰিক ক্রিয়াবাদৰ এটা অংশ উপবস্তুবাদে স্বীকাৰ কৰিছে। দৈহিক ক্রিয়াই মানসিক ক্রিয়াৰ সৃষ্টি কৰে। কিন্তু মনে দেহৰ ওপৰত ক্রিয়া কৰা কথাটো উপবস্তুবাদে গ্রহণ নকৰে। ক্রিয়াৰ মতে মনত উৎপত্তি হোৱা সকলো ঘটনাই দৈহিক ক্রিয়াৰ উপৰুৱা সৃষ্টি (By product)। এই ধাৰণাক উপবস্তুবাদ নামে জনা যায়।

যদিও ভোক, পিয়াহ, আবেগ, আশা আদিৰ ক্ষেত্রত দেহ আৰু মনৰ মাজত ক্রিয়া প্রতিক্রিয়া দেখা যায়, তথাপিও ডেকার্টে ঘোৰা আৰু আৰোহীৰ সাদৃশ্যৰ উপমাৰে দেহ-মনৰ স্বাভাৱিক সম্পর্কক অস্বীকাৰ কৰিব খোজে। যেনেকৈ আৰোহীয়ে তেওঁৰ হেচুকেৰে ঘোৰাৰ গতিবেগ তীব্র কৰিব বিচাৰে, তেনেকৈয়ে মনে নিজৰ শক্তি প্রদান নকৰাকৈ ভৌতিক দেহেটো সঞ্চালনক প্রভাবান্বিত কৰিব পাৰে। কিন্তু দেহ আৰু মনৰ

এই সম্পৰ্ক আসোৱাহমুক্ত নহয়। আৰোহী আৰু ঘোৰাৰ সম্পৰ্কৰ দৰে দেহ-মনৰ সম্পৰ্ক মূৰ্ত শব্দত (Concrete term) আলোচনা কৰিব নোৱাৰি। ঘোৰা আৰু আৰোহীৰ দৰে দেহ-মনৰ সম্পৰ্ক যান্ত্রিক নহয়। দেহ আৰু মন স্বৰূপতে পৃথক। কিন্তু ঘোঁৰা আৰু আৰোহীৰ স্বৰূপ অনিবাৰ্য ভাৱে একে। যদিও দেহ মনৰ মাজত প্ৰত্যক্ষ সম্বন্ধ স্থাপন কৰিব নোৱাৰি, তথাপি সিহঁতৰ অন্তঃৰস্থ সম্পৰ্কক স্বীকাৰ কৰিবই লাগিব। যিহেতু এই সম্পৰ্ক মানবৰ লগত জড়িত, গতিকে সিহঁতৰ মাজত কিছু পৰিমাণৰ পাৰস্পৰিক ক্ৰিয়া প্ৰতিক্ৰিয়া নুই কৰিব নোৱাৰি। জান্তব পদাৰ্থৰ মাধ্যমত দেহ আৰু মনে পাৰস্পৰিক প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰে। যদি আমি মানি লওঁ যে জান্তব পদাৰ্থই আমাৰ মনক কাৰ্যৰ বাবে উদ্যত কৰিছে তেনে ক্ষেত্ৰত দেহ-মনৰ মাজত পাৰস্পৰিক ক্ৰিয়া সম্ভৱ হ'ব পাৰে। যদিহে মনক প্ৰভাবান্বিত কৰা জান্তব পদাৰ্থ তেনেহ'লে দেহ আৰু মন বা মন আৰু দেহৰ মাজত ক্ৰিয়া প্ৰতিক্ৰিয়া স্বীকাৰ কৰাত একো অসুবিধা নহয়। অৱশ্যে এই ক্ষেত্ৰত ডেকার্টৰ ভূমিকা স্পষ্ট নহয়, কাৰণ ভৌতিক জগতক ব্যাখ্যা কৰিবলৈ তেওঁ যান্ত্রিক আৰু আধ্যাত্মিক দুয়োটা নীতিৰে সহায় লৈছে।

গিলবার্ট ৰাইলঃ ১৯ আগষ্ট ১৯০০- ৬অক্টোবৰ ১৯৭৬ ইংৰাজ দার্শনিক

দেহ আৰু মনক পৃথক বুলি ভবাৰ বাবেই সমস্যাৰ উদ্ভৱ হৈছে। ব্যক্তিক মন আৰু দেহৰ ধাৰণাৰে বিশ্লেষণ কৰিবলৈ বিচৰা ডেকার্টৰ দর্শনে ব্যক্তি সম্পৰ্কে সম্পূৰ্ণ তথ্য আগবঢ়াবলৈ বিফল হৈছে। সাধাৰণতে, মানুহক ভৌতিক (দেহ)আৰু মানসিক (মন) - এই দুই ভাগত ভগাই বিশ্লেষণ কৰা নহয়। এনে ধাৰণাই প্ৰকৃত সমস্যাৰ সৃষ্টি কৰে। কিয়নো দেহৰ বিস্তৃতি আছে চেতনা নাই আৰু মনৰ চেতনা আছে বিস্তৃতি নাই। গতিকে দেহ আৰু মনৰ স্বৰূপ পৃথক বুলি মানিবলৈ বাধ্য হওঁ। গতিকে দুটা বিপৰীত অস্তিত্ব (Entity)ৰ মাজত সম্পৰ্ক স্থাপন কৰা কঠিন। গতিকে ডেকার্টে দেহ মনৰ সম্পৰ্কৰ সন্তোষজনক ব্যাখ্যা দিব পৰা নাই।

গিলবার্ট ৰাইলে কৈছে যে দেহ-মন সম্পৰ্কে ডেকার্টৰ দ্বৈতবাদী ধাৰণাই প্ৰত্যয়গত দোষ (Categorical mistake) সূচনা কৰিছে। কাৰণ দেহ আৰু মনৰ প্ৰকাৰ ভিন্ন। মন হৈছে চেতন আৰু দেহ হৈছে ভৌতিক। গতিকে দেহৰ ওপৰত মনৰ বা মনৰ ওপৰত দেহৰ প্ৰত্যক্ষ বা পৰোক্ষ কোনো ধৰণৰ পাৰস্পৰিক ক্ৰিয়া প্ৰতিক্ৰিয়া ব্যাখ্যা কৰাৰ প্ৰচেষ্টাই প্ৰত্যয়গত দোষৰ উদ্ভৱ কৰে।

কিন্তু গুৰুত্বপূৰ্ণ প্ৰশ্নটো হ'ল, মানসিক ক্ৰিয়াই জড় দেহক নির্দেশ কৰে নেকি? ডেকার্টৰ মতে মানসিক ক্ৰিয়াই জড় দেহক নির্দেশ নকৰে। কেবল মাত্ৰ জড় দেহক প্ৰতিনিধিত্বহে কৰে। ডেকার্টৰ মতে প্ৰকৃতিত এনে ধৰণৰ জড় বস্তু আছে যিবোৰে ঈশ্বৰৰ অস্তিত্বক প্ৰমাণ কৰে। কিন্তু জড় বস্তুটোক জনাৰ আগতে আমি তাৰ মুখ্য গুণবোৰকহে জানো। কিন্তু গৌণ গুণসমূহ যিহেতু জড় বস্তুৰেই নিজেই প্ৰক্ষেপ কৰে, গতিকে সেইবোৰে আমাক বিবুদ্ধিত পেলাই। সেই বাবে ডেকার্টেই মত পোষণ কৰে যে জড় দেহে মানব দেহৰ মাজেদি মানসিক প্ৰতিক্ৰিয়াক প্ৰভাবিত কৰে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ শুদ্ধ উত্তৰ বাছি উলিৱাওক ঃ

ক) ডেকার্টৰ মতে মন আৰু দেহ দুটা পৃথক দ্রব্য। (শুদ্ধ /অশুদ্ধ)

খ) লকে প্রথমে জ্ঞানৰ ক্ষেত্রত দ্বৈতবাদৰ ধাৰণা আগবঢ়াইছিল। (শুদ্ধ /অশুদ্ধ)

গ) পাৰস্পৰিক ক্রিয়াবাদৰ মতবাদটো ল'কে আগবঢ়াইছিল। (শুদ্ধ /অশুদ্ধ)

ঘ) ডেকার্টে মত পোষণ কৰে যে মগজুত থকা পাইনিয়েল গ্রন্থি হৈছে আত্মাৰ সঞ্চাৰ পথ (Locus)(শুদ্ধ/অশুদ্ধ) (শুদ্ধ /অশুদ্ধ)

ঙ) ৰাইলৰ মতে ডেকার্টৰ দ্বৈতবাদৰ ধাৰণাই প্রত্যয়গত দোষৰ উদ্ভৱ কৰে। (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

প্রশ্ন নং ২ ঃ পাৰস্পৰিক ক্রিয়াবাদ বুলিলে কি বুজাই? (১০০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

.....

.....

প্রশ্ন নং ৩ ঃ ডেকার্টৰ পাৰস্পৰিক ক্রিয়াবাদৰ সমালোচনাত্মক ব্যাখ্যা দিয়ক (৭০ টা শব্দৰ ভিতৰত)

.....

.....

.....

চিন্তা-চর্চা কৰক ৭.১

আপুনি পাৰস্পৰিক ক্রিয়াবাদ সমর্থন কৰেনে? যদি কৰে, যুক্তি সহকাৰে আলোচনা কৰক।

৭.৪ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- দেহ-মনৰ সমস্যা সম্পৰ্কে ডেকার্টে পাৰস্পৰিক ক্ৰিয়াবাদৰ ধাৰণাটো আগবঢ়াইছিল। তেওঁৰ মতে দৈহিক ক্ৰিয়াবোৰৰ ওপৰত মনৰ প্ৰভাব পাব। সেইদৰে মানসিক ক্ৰিয়াবোৰো দেহৰ দ্বাৰা প্ৰভাবিত হয়। গতিকে মন আৰু দেহে এটাই আনটোৰ ওপৰত পৰস্পৰ ক্ৰিয়া কৰে।
- ডেকার্টে উপলক্ষ্যবাদৰ প্ৰবৰ্তন কৰিছিল। ইয়াৰ মতে জড় বস্তু চিন্তাৰ কাৰণ নহয়। সেইদৰে চিন্তা বা মানসিক অৱস্থাও জড় বস্তুৰ কাৰণ নহয়। বৰং ঈশ্বৰে জড় বস্তু আৰু মনক উপলক্ষ্য হিচাপে লৈ নিজৰ চিন্তা আৰু ইচ্ছাক কাৰ্যকৰী কৰে। উপবস্তুবাদ এটা দ্বৈত ধাৰণা আৰু ই কয় যে মন দেহৰ পৰা সম্পূৰ্ণ পৃথক। এই মতানুসাৰে মনে কেতিয়াবা কেতিয়াবা নিত্যান্তভাৱে দেহৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে। গতিকে মানসিক ক্ৰিয়াবোৰ হৈছে দেহত হোৱা ক্ৰিয়াৰ ফল স্বৰূপ কিন্তু মনে দেহক প্ৰভাৱান্বিত কৰিবলৈ সম্পূৰ্ণ অপাৰগ।
- উপবস্তুবাদ এটা দ্বৈত ধাৰণা আৰু ই কয় যে মন দেহৰ পৰা সম্পূৰ্ণ পৃথক। এই মতানুসাৰে মনে কেতিয়াবা কেতিয়াবা নিত্যান্তভাৱে দেহৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে। গতিকে মানসিক ক্ৰিয়াবোৰ হৈছে দেহত হোৱা ক্ৰিয়াৰ ফল স্বৰূপ কিন্তু মনে দেহক প্ৰভাৱান্বিত কৰিবলৈ সম্পূৰ্ণ অপাৰগ।

৭.৫ অধিক জানিবলৈ

1. A.E. Taylor (2004) . *Elements of Metaphysics,* Surjeet Publications, Delhi.
2. C.H. Whiteley (1949). *An introduction to Metaphysics* : Methuen & Co.Ltd. London.
3. Gottfried Martin (1968) . *General Metaphysics - Its problem and Method,* George Allen & Unwin Ltd. , London.
4. Girish Baruah (2008). *Metaphysics - Problems and Perspective,* Kalyani Publishers, Guwahati.
5. J. N. Sinha (1985). *Introduction to Philosophy*. New Central Book Agency, Calcutta

6. Dutta, D.H. ( ) *Chief Currents of Contemporary philosophy* :
7. Russell, Bertsand (2001). *The Problems of philosophy*- Oxford University Press, Oxford.
8. Goswami, S.P. (2006). *Persons A Starwsonian Study :* Guwahati : Anwesha
9. Thrilly, Mark (.....) A History of Western Philosophy,.....
10. Shaffer A. Jerome (1968). Philosophy of Mind, U.S.A Prentice-Hall, Inc., Eaglewood Cliffs, N.J.

অসমীয়া গ্ৰন্থ

১। ভট্টাচার্য্য, জ্যোৎস্না দর্শনৰ পৰিচয় ঃ
২। দেৱী, অঞ্জলী পাশ্চাত্য দর্শন ঃ

৭.৬ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ

(ক) শুদ্ধ
(খ) শুদ্ধ
(গ) অশুদ্ধ
(ঘ) শুদ্ধ
(ঙ) শুদ্ধ

২নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ পাৰস্পৰিক ক্রিয়াবাদৰ মতে দৈহিক ক্রিয়াবোৰ মানসিক ক্রিয়াৰ দ্বাৰা প্রভাৱান্বিত হয়। সেইদৰে মানসিক ক্রিয়াবোৰ দৈহিক ক্রিয়াৰ দ্বাৰা প্রভাৱিত হয়। উদাহৰণ হিচাপে, সংবেদন, কল্পনা, স্মৃতি, স্মৰণ আদি ক্রিয়াবোৰে ভৌতিক বস্তুক নির্দেশ কৰে; সেইদৰে, দৈহিক কার্য, যেনে - খোৱা, খেলা, কাম কৰা ইত্যাদিয়ে মানসিক ক্রিয়াক নির্দেশ কৰে। আমি যেতিয়া বিশেষ খেলা খেলো (ফুটবল, ক্রিকেট, টেনিছ) তেতিয়া আমাৰ শৰীৰটোৰ লগতে আমাৰ মন বা চিন্তা শক্তিয়েও সমানে অংশ লয়। সেইবাবেই ক'ব পাৰি যে দেহ আৰু মনে পৰস্পৰ ক্রিয়া কৰে।

৩নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ ডেকার্টেৰ পাৰস্পৰিক ক্রিয়াবাদক গিলবার্ট ৰাইলে সমালোচনা কৰিছিল।

মনৰ গুণ হৈছে চেতনা আৰু দেহটো যাৰ গুণ বিস্তৃতি হৈছে ভৌতিক। গতিকে মনক দেহৰ আলমত বা দেহক মনৰ আলমত ব্যাখ্যা কৰাটো দোষযুক্ত, গতিকে ৰাইলৰ মতে ডেকার্টৰ ধাৰণা 'প্ৰকাৰগত দোষত' দূষিত।

৭.৭ আৰ্হি প্ৰশ্ন

(ক) বস্তুধৰ্মী প্ৰশ্ন

প্ৰশ্ন ১ঃ পাৰস্পৰিক ক্ৰিয়াবাদ কোনে প্ৰবৰ্তন কৰিছিল?

প্ৰশ্ন ২ঃ পাৰস্পৰিক ক্ৰিয়াবাদ কি?

(খ) চুটি প্ৰশ্ন (১৫০ টা শব্দৰ ভিতৰত লিখক**)**

প্ৰশ্ন ১ঃ পাৰস্পৰিক ক্ৰিয়াবাদৰ চমু বৰ্ণনা দিয়ক।

(গ) চমুটোকা লিখক (১৫০ টা শব্দৰ ভিতৰত লিখক**)**

প্ৰশ্ন ১ঃ উপলক্ষ্যবাদ

প্ৰশ্ন ২ঃ পাৰস্পৰিক ক্ৰিয়াবাদ

(ঘ) ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন (৩০০-৫০০ টা শব্দৰ ভিতৰত লিখক**)**

প্ৰশ্ন ১ঃ পাৰস্পৰিক ক্ৰিয়াবাদ কি? বৰ্ণনা কৰক।

প্ৰশ্ন ২ঃ পাৰস্পৰিক ক্ৰিয়াবাদৰ সীমাবদ্ধতাবোৰ কি কি? আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ৩ ঃ দেহ-মন সম্পৰ্কীয় সমান্তৰালবাদ, পাৰস্পৰিক ক্ৰিয়াবাদ আৰু পূৰ্ব প্ৰতিষ্ঠিত সামঞ্জস্যবাদৰ ভিতৰত কোনটো মতবাদক আপুনি অগ্ৰাধিকাৰ দিয়ে? আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ৪ঃ পাৰস্পৰিক ক্ৰিয়াবাদ আৰু সমান্তৰালবাদৰ মাজত আপুনি কিবা পাৰ্থক্য বিচাৰি পায় নেকি? আলোচনা কৰক।

*** ***** ***